

Araştırma Görevlisi Doktor Nisa Derya DEMİR

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı
Dokuz Eylül University Faculty of Theology, Department of Tafsir.
İzmir, TÜRKİYE
nisa.derinsu@deu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-5885-8323
https://ror.org/00dbd8b73

Medenî Sürelere Özgü Bazı Kavramlar (el-Yevmu'l-âhir, Karz-ı Hasen, Hudûdullah, Câhiliyye, Günâh, Cibt)*

Analyzing Conceptual Structure In The Medinan Surahs
(Shown on the Example of al-Yaumu'l-ahir, Qard al-Hasan, Hududullah, Jahiliyya, Sin,
Jibt)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 17 Nisan 2024 / 17 April 2024
Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Haziran 2024 / 13 June 2024
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran 2024 / 30 June 2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf | Citation

Demir, Nisa Derya. "Medenî Sürelere Özgü Bazı Kavramlar el-Yevmu'l-âhir, Karz-ı Hasen, Hudûdullah, Câhiliyye, Günâh, Cibt" *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 6 (Haziran 2024), 56-72.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlleme
Double anonymized - Two External

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by Turnitin.
No plagiarism detected.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Nisa Derya DEMİR).

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.
Yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir.

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi
Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Finansman | Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

*Bu çalışma "Kur'an'ın Nüzul Sürecinin Toplumu Dönüştürmedeki Etkisi" isimli doktora tezinden seçtiğim bir konunun farklı bir perspektiften incelenmesiyle hazırlanmıştır. (Nisa Derya Demir, *Kur'an'ın Nüzul Sürecinin Toplumu Dönüştürmedeki Etkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2022).

This study was prepared by examining a topic I chose from my doctoral dissertation titled "The Effect of the Qur'an's Nuzul Process on the Transformation of Society" from a different perspective (Nisa Derya Demir, *The Effect of the Qur'an's Nuzul Process on the Transformation of Society*, (Unpublished Doctoral Dissertation, Dokuz Eylül University, 2022).

Öz

Vahyin Medine döneminde ilk İslam toplumunun teşekkül ve tekâmül süreci tamamlanmıştır. Bu süreç içerisinde Kur'ân'ın yalnızca Medenî sûrelerinde yer alan ve İslam toplumuna farklı açılardan etki eden kavramlara ve bu kavramların inşa ettiği anlam sahasına dikkat çekmek gerekir. Bu çalışmada inananlara İslâm kimliğini kazandırmada, ayrıca inanç, ibadet ve hukuk alanına dair konularda etkili olan beş kavram incelenecektir. İnanç alanında “el-yevmu'l-âhir” (âhiret günü) kavramı, kişinin hayatını şekillendirmede inanç esaslarının etkili olması gerektiğine yapılan özel bir uyarı niteliğinde vahyin Medine döneminde vurgulanmıştır. İbadetler alanında ise yalnızca Medenî sûrelerde geçen “karz-ı hasen” örneği üzerinde durulacaktır. Karz-ı hasen Kur'ân'da Allah'a verilen borç olarak nitelendirilmiştir. Bu tanım Ehl-i kitabın eleştirilerine de hedef olmuştur. Makalede üzerinde durulacak diğer bir kavram ise hukuki meselelerde Allah'ın belirlediği sınırlarda kalmaya işaret eden “hudûdullah”tır. Yine İslam'ın çizdiği sınırlar dışında kalan hayat anlayışını ifade eden “Cahiliye” kavramı da bu ifadelerden bir diğeridir. Kur'an'da, tevhide dayalı olmayan önceki düşünce yapısı ve yaşam tarzı Cahiliye olarak nitelenerek İslâmî karakter, zihin dünyası ve yaşantı ön plana çıkarılır. Bu şekilde bireyin hem inanç hem amel dünyasında istikrarlı olması, yanlışlardan uzak durması, yaptığı hataları fark ederek İslâm dini üzere kalması beklenir. Sadece Medenî sûrelerde geçen kavramlardan bir diğeri de günah (cünâh) kavramıdır. Son olarak cibt kelimesi de Allah'tan başka tapınılan her şeyi anlatmasıyla tek bir âyette geçmektedir. Makalede bu altı kavram ve âyetlerdeki anlamları üzerinde durularak, Medine döneminde vahyin İslam toplumunun teşekkülüne etkisi kavramlar üzerinden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, el-Yevmu'l-âhir, Hudûdullah, Cahiliye, Karz-ı Hasen, Günah, Cibt.

Analyzing Conceptual Structure In The Medinan Surahs (Shown on the Example of al-Yaumu'l-ahir, Qard al-Hasan, Hududullah, Jahiliyya, Sin, Jibt)

Abstract

During the Medinan period of revelation, the formation and evolution process of the first Islamic society was completed. In this process, it is necessary to draw attention to the concepts of the Qur'an, which are recognized only in the Medinan Surahs, influence Islamic society from different manners and the field of meaning built by these concepts. In this study, five concepts that are effective in the field of belief, worship and law will be examined in terms of gaining Islamic identity to believers. The concept of “al-Yaumu'l-Ahir” (The Last Day) in terms of belief was emphasized in the Medinan period of the revelation as an emphasis on the need for the principles of belief to be effective in shaping one's life. In the field of worship, the concept of qard al-hasan was only mentioned in the Medinan surahs. “Qard al-hasan” is described as the debt given to Allah in the Qur'an. This definition has been the target of the criticism of the People of the Book. Another concept that will be emphasized in the article is the “Hududullah” that pointed out to remain within the limits determined by Allah in legal issues. The concept of “Jahiliyya”, which expresses the understanding of life outside the boundaries drawn by Islam, is another expression studied in this paper. In the Qur'an, the previous thought structure and lifestyle, which is not based on monotheism, is described as “Jahiliyya” and the Islamic character, the world of mind and life are brought to the fore. Thus, the person is expected to be determined in both the belief and the world of faith, to stay away from the mistakes and to remain in Islamic religion by realizing the mistakes he has made. Moreover, one of the concepts that are mentioned only in Medinan surahs is the concept of sin (جنح), which is in the form of a sin to Turkish. Finally, the word jibt is mentioned in a single verse, describing everything that is worshiped other than Allah. In this article, the impact of revelation on Islamic society during the Medinan period will be examined through the six concepts mentioned above.

Keywords: Tafsir, Qur'an, al-Yaum al-ahir, Jahiliyya, Qard al-Hasan, Hududullah, Sin, Jibt.

Giriş

Vahiy Hz. Peygamber'e peyderpey nazil olsa da bu süreçte vahyin konuları, itikadî ve amelî mevzuları içeren ilahi hükümler, Allah'ın belirlediği bir yapı içerisinde vaz edilmiştir. Bu yapıyı

anlamaya yönelik birtakım ayrımlar geliştirilmiştir. Mekkî ve Medenî sûreler muhtevası yönünden karşılaştırıldığında hem bir süreklilik hem de farklılık taşımaktadır. Kavramsal açıdan bakıldığında ise vahyin tencîmen inişine paralel şekilde Kur'ân'da geçen kavramlarda ve bu kavramların anlam içeriğinde bir tedricilik de söz konusudur. İtikadî konular açısından devamlılık tevhid, nübüvvet ve âhirete dair işlenen mevzularda ortaya çıkmaktadır. Medenî sûreler İslam dininin temel kavramlarını ve ahlaki değerlerini içeren, müminlerin inanç ve ahlaki dünyalarını şekillendiren, toplumsal hayatın düzenlenmesine dair hükümleri içeren bir yapıya sahiptir.

Nüzûl süreci boyunca inanç Kur'ân'ın en temel konusu olmuştur. İnanç açısından bakıldığında Mekkî sûrelerde genel olarak, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr eden, ahirete, kıyamet gününe ve yeniden dirilişe inanmayan kimselerin düçar olacağı cehennem azabı tasvirleri bulunmaktadır. Medenî sûrelerde ise bu halka genişleyerek Hz. Peygamber'e ve son vahye inanmayan, kendilerine gelen hükümleri değiştiren Ehl-i kitabın ve kalben inanmadığı halde diliyle ve tavırlarıyla kendilerini iman etmiş gibi gösteren münafıkların çekeceği azaba yer verilir. Kalben inanmayan bu kimselerin karakter yapısı analiz edilir. Medenî sûrelerdeki önemli çağrılardan biri de Müslümanların davranışlarında mutedil, Allah'ın emir ve yasaklarına uyma konusunda daha hassas olmalarını sağlamaya yöneliktir. Bu noktada emirler ve yasaklar konusunda daha detaylı bilgiler içeren, Müslüman bireyin Allah'a ve çevresindeki insanlara karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukları belirleyen âyetlerin Medenî sûrelerde mühim bir yer tuttuğu görülecektir. Bu mesajlar Hz. Peygamber vasıtasıyla tüm insanlara tebliğ edilirken, ahiret inancının bu emir ve sorumlulukların yerine getirilmesinde etkin bir rolü olması gerektiği âyetlerdeki vurgulardan anlaşılmaktadır. Bu noktada İslam'da tevhid inancına dayanan bir ahiret inancının kişi ve toplumda sosyal ve ahlaki açıdan olumlu değişimi sağlaması gerekmektedir.

İslâm, Câhiliye'ye ve kendinden önceki kültürlerle ait kavramlardan bazılarının içeriğini tamamen değiştirmiş, bazı kavramlara yeni anlamlar yüklemiş ya da daha önce kullanılmayan bazı kavramlar da inşa etmiştir.¹ Kur'ân-ı Kerim'de yer alan her bir kavram hem Müslüman bireyin hayatını inanç, amel ve ahlak açısından düzenlemede hem de toplumsal hayatın düzenlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, çalışmada yalnızca Medenî sûrelerde geçen bazı kavramlara ve bu kavramların Müslüman bireyin zihin dünyasına ve yaşantısına katkısı ele alınacaktır. Medenî sûrelere özgü bazı kavramların yanı sıra, Kur'ân'da aynı kavramın Mekkî sûrelerden Medenî sûrelere doğru geçerken genişleyen anlam sahası başka çalışmalara bırakılmıştır. Burada sadece Müslüman bireyin hayatının farklı sahalarında etkili olan altı kavram üzerinden konu irdelenecektir.

Kur'ân'da geçen bir kavramdan hareketle yapılan, konulu tefsir kapsamında değerlendirilebilecek çeşitli çalışmalar mevcuttur. Konulu tefsir çalışmalarında sebep-i nüzûl ile birlikte sûrelerin nüzûl zamanı dikkate alınsa da bu çalışmalarda cevabı araştırılan mesele öncelikli olarak Mekkî sûrelerden Medenî sûrelere geçişte kavramın kazandığı anlamı tespit

¹ Çeşitli örnekler için bk. Necmettin Gökkır, "Kur'an-ı Kerim'de Farklı Kültürlere Ait Kavramlar", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]*, 1 (1999), 269-295; Toshihiko İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012); Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003).

etmek değildir. Halbuki kavramlar Mekkî ve Medenî sûreler özelinde incelendiğinde, bu iki döneme mahsus bazı kavramların olduğu görülmektedir. Bu çalışmada vahyin yalnızca Medine dönemine özgü olan kavramlar incelenecektir.

Câhiliye kavramı ile ilgili farklı bağlamlarda çalışmalar yapılmıştır.² Burada vurgulamak istediğimiz bu kavramın Medine döneminde, İslâm öncesini tanımlamak ve Müslümanları her yönüyle bu kimlikten arındırmak için kullanılmış olmasıdır. Hudûdullah kavramı ile ilgili yazılan iki makalede bu kavramın Kur'ân'da fıkıh literatüründen farklı bir anlamda kullanıldığına dikkat çekilmekle birlikte bu ifadenin yalnızca Medenî sûrelerde bulunduğu temas edilmemiştir.³ Karz-ı hasen kavramı da fıkıh literatürü çerçevesinde değerlendirildiğinden dolayı, vahyin Medine döneminde infak etmeye atfedilen önemin zirve noktası olduğuna yeterince dikkat çekilmemiştir. Tevhid vurgusunun yapılarak, şirkten kaçınmaya odaklanan Mekkî sûrelere rağmen Cibb kelimesinin ilk kez Medeni bir sûrede ve Ehl-i Kitap ile bağlantılı olarak geçmesi, şirkin tanımlanmasında eksik bir noktanın bırakılmaması açısından önemlidir. Doğrudan bu kavrama yönelik bir çalışma da tespit edemedik.

Kavram odaklı çalışmaların haricinde, Mekkî sûrelerin muhteva tahlilleri üzerine de çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Mekkî ve Medenî sûreler üzerinden çeşitli meseleler ele alınmıştır.⁴ Mekkî ve Medenî sûreleri genel hatlarıyla karşılaştıran çalışmalar da vardır.⁵ Mekkî ve Medenî sûreler konu ve üslup farklılıkları açısından incelenmiştir. Ancak Kur'ân'da geçen kavramların vahyin Mekke ve Medine döneminde içerik olarak nasıl değiştiğine/zenginleştiğine odaklanan çalışmalar sayısal olarak diğer çalışmalardan oldukça azdır.

Kavramlar incelenirken önce kavramların Kur'ân'da kaç sefer geçtiğine, sonra sırasıyla sözlük ve ıstılah manalarına yer verilmiştir. Ardından kavramın geçtiği âyetlerde hangi anlamda kullanıldığına temas edilmiştir.

1. el-Yevmu'l-Âhir

Kur'ân-ı Kerîm'de el-yevmu'l-âhir yani ahiret günü ifadesi 26 âyette yer almaktadır.⁶ Bu âyetlerden biri hicrete yakın bir dönemde nâzil olduğu zikredilen Ankebût sûresin 29/36. âyette, geri kalan 25 âyet ise Medenî sûrelerde bulunmaktadır.⁷ İnanca dair konular daha ziyade Mekkî sûrelerde yer almaktadır. Ancak Medenî sûrelerde amel ve muâmelata dönük

² Levent Çavuş, "Kavramsal Ve Tarihsel Açısından 'Cahiliye'". Mîlî ve Nihal 13/1 (Ağustos 2016), 44-69; İdris Sami Sümer, "Bir Kur'ân Kavramı Olarak 'Teberrucu'l-Câhiliye'". Batman Akademi Dergisi 7/1 (Haziran 2023), 58-76.

³ Yakup Yüksel, "Kur'ân'da Hudûdullah Kavramı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 51 (2016), 335-345; Derviş Dokgöz, "Had Kavramının İslami İlimlerde İfade Ettiği Anlam Ve Kur'ân'da Hudûdullah Kavramı". *Journal of Analytic Divinity* 5/2 (Haziran 2021), 97-122.

⁴ Hasan Kılıç, "Medenî Sûrelerde Mü'minlerin Maddiyatla İlişkilerine Yönelik Yapılan Uyarılar", *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 8/2 (Aralık 2022), 959-993; Fatma Dursun – Eyüp Yaka, "Mekkî Sûrelerin Eğitim Metodu Açısından Üslubu", *Turkish Academic Research Review*, 6(2) (2021), 566-602.

⁵ Atilla Yargıcı, "Mekki ve Medeni Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 17/4, (2004), 281-294; Cumhur Demirel, "Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî-Medenî", *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (Aralık 2017), 35-54.

⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1408/1988), 27-28.

⁷ Bu 25 âyet şöyle sıralanabilir: el-Bakara 2/8, 62, 126, 177, 228, 232, 264; Âl-i İmrân 3/114; en-Nisâ 4/38, 39, 59, 136, 162; el-Mâide 5/69; et-Tevbe 9/18, 19, 29, 44, 45, 99; Nûr 24/2; el-Mücâdele 58/22; el-Ahzâb sûresi 33/21; el-Mümtehine 60/6; et-Talak 65/2.

meseleler işlenirken en temel vurgu yine Müslüman bireyin inancı gereği bu fiilleri yapmasına yöneliktir. Bu doğrultuda Medine’de nâzil olan âyetlerde âhiret inancı da mü’minlerin hayatındaki işlevi açısından işlenir. Yine de imanın şartlarını sayarken söylediğimiz “âhiret gününe iman” kaidesindeki âhiret günü (el-yevmu’l-âhir) ifadesi Medenî sûrelerde geçmektedir. İmanın şartlarını konu alan âyetlerde Allah’a iman ile birlikte zikredilen en mühim mesele âhiret gününe imandır.

Taberî (öl.310/923) “el-yevmu’l-âhir” ifadesini kıyamet günü diriliş olarak açıklar, kıyamet gününün bu şekilde isimlendirildiğini zira o günün son gün olduğunu belirtir. Yine o, tefsirinde “yevm” kelimesinin Araplar nezdinde kendisinden önce gecenin olduğu bir gün olarak tanımlandığını, gündüzün öncesinde gece gelmiyorsa buna “yevm (gün)” denilmediğini aktarmıştır. Kıyamet günü de, kıyametin meydana geldiği sabahın gecesinden başka gecenin bulunmadığı, kendisinden sonra gecenin gelmeyeceği bir gündür. Bu sebeple “el-yevmu’l-âhir” (son gün) şeklinde isimlendirilmiştir.⁸ Semerkandî de (öl. 373/983) benzer açıklamalarda bulunarak “el-yevmu’l-âhir”in kıyamet günü olduğunu, ondan sonra gece olmayacağını ve hepsinin tek bir gün mesabesinde olacağını söylemiştir.⁹

Kur’ân’da Allah’a ve âhiret gününe iman etmenin bir neticesi olarak mü’minlerin hayatlarında uygulaması gereken fiiller zikredilmiştir. Allah’a ve âhiret gününe iman etmenin bir neticesi de insanı bu inancın gerektiği şekilde davranmaya ve bu konuda istikrarlı olmaya yöneltmesidir. Bu sebeple insanları Allah’a ve âhiret gününe inanmaya davet eden âyetlerde aynı zamanda insanların uyması ve sakınması gereken fiillerden bazıları da yer almaktadır.

2. Karz-ı Hasen

Karz, Kehf sûresi 18/17. âyetteki¹⁰ sözlük manası haricinde, Kur’ân-ı Kerîm’de terim manasıyla yer almaktadır. Karz-ı hasenin geçtiği âyetler şu şekildedir: Bakara sûresi 2/245; Mâide sûresi 5/12; Hadîd sûresi 57/11, 18; Tegâbün sûresi 64/17; Müzzemmil sûresi 73/20. Karz sözlükte kesmek manasındadır. “Mikraz” (مقرض) yani makas kelimesi de buradan gelmektedir. Karşılığını almak için bir şey kesip vermeye *akraztuhu* (اقرضته) denilmiştir. Sadakaya aynı zamanda karz denilmesi, bunun da karşılığının verilecek olması, ödenmesinin kıyamet gününde yapılması ve karşılığının muhakkak verileceğinin bu kelimeyle pekiştirilmesi sebebiyledir.¹¹ “Karz-ı hasen”, Kur’ân’daki anlamıyla gönül rızası ile Allah yolunda verilen borç¹² veya nefsi temizleyen bir sadakadır. Bu sadaka inanan kimseler için kat kat fazlalaşır ve onların günahları bağışlanır.¹³

⁸ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir (Müessesetü’r-Risâle: 1420/2000), 1/271; 20/34.

⁹ Ebü’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî (Bahru’l-Ulûm)* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993/1413), 2/425.

¹⁰ وَتَرَى السَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَرَاوُجًا عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَضَرُّعًا عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلَّهُ فَلَنْ يَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْسِدًا

¹¹ İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr* (b.y.: el-Mektebü’l-İslâmî, 1984), 1/289-290.

¹² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmut Şehhate (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâs, 1423/2002), 1/204.

¹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/354.

Karz kavramı İslam geleneğinde daha çok fıkıh literatüründe ele alınmış, Kur'ân'da taşıdığı anlamdan farklı bir anlam kazanmıştır. Fıkıh çerçevesinde karz, geri ödenmek üzere verilen mal ya da bir şahsa borç verme anlamında kullanılmıştır. Borç veren kişinin malından bir kısmını ayırarak vermesi veya borç alan kimsenin aldığı şeyin bizzat karşılığını geri verecek olması nedeniyle bu ismi almıştır.¹⁴ Yine bu kapsamda karz-ı hasen, faiz sistemine karşı alternatif bir çözüm olarak da düşünülmüştür. Kişinin fakir kimselerle arasında samimi ilişkilerin kurulmasına bir aracı, ahiret ticaretinde de kârlı bir yol olarak görülmüştür.¹⁵

Karz-ı hasenin terim anlamıyla zikredildiği âyetlerin hepsinde Allah'a verilen borcun kat kat fazlasıyla geri verileceği müjdelenerek, inananlar Allah yolunda infâkta bulunmaya teşvik edilmiştir. Rızkın gerçek sahibinin Allah olduğu hatırlatılır. Aslında Allah'ın kendi lütfundan verdiğini yine Allah rızası doğrultusunda harcayan kişinin yapmış olduğu bu kârlı alışverişi ibadet hükmündedir.¹⁶ Allah'a borç verme, O'nun yarattıklarını koruyup gözetmek için yapılan harcamaları, İslâm'ın yayılması için sarfedilen her türlü çabayı da içerir.¹⁷

Zemahşerî, Hadîd sûresi 57/11. âyetin tefsirinde karz-ı haseni "Allah yolunda harcama yapmak" şeklinde açıklamaktadır. O, âyette karz-ı hasenin mecâzen borç vermeye benzetildiğini söyler. Zira kul, malını Allah rızası için verince O'na borç vermiş gibi olur. Bu âyet karz-ı hasenin kişiye kat kat fazlasıyla geri ödeneceğini, Allah'ın bunun mükâfatını kat kat vereceğini, bu mükâfatın da özünde değerli olduğunu anlatır.¹⁸

İnanan bir kimse için karz-ı hasen, karşılığını ahirette almayı umarak insanlara ve İslâm dininin yayılmasına yardımda bulunmasıdır. Müslümanlara emredilen karz-ı hasen, inananların infak etmesi yönünde önemli bir teşvik unsuru olurken; Yahudilerden bir kısmının ise bu durumla alay ederek "Allah bizden borç mu istiyor?" demelerine sebep olmuştur.¹⁹ Nitekim "Her kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da ona bu verdiğini kat kat fazlasıyla öder." meâlindeki Bakara sûresinin 2/245. âyeti nâzil olduğunda muhtelif üç grubun ortaya çıktığı söylenmiştir. Bunlardan ilki Allah fakir mi de bizden borç istiyor şeklinde durumu sorgulayanlar, ikincisi mala mülke ilgi duyup bu emri yerine getirmekten kaçınanlar, üçüncüsü ise Ebû'd-Dahdâh gibi düşünmeden, anında infâk edenlerdir.²⁰ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Yahudilerin karz-ı haseni anlamazlıktan gelerek 'Allah bizden borç mu istiyor' derken, Allah'ın sözüne

¹⁴ H. Yunus Apaydın, "Karz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520.

¹⁵ Cengiz Güneş, "Kur'ân'da Ticaretin Uhrevi Boyutu", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2019), 116. Borçludan borcunu geri ödemesi ile ilgili teminat alınması gibi faize alternatif sistem olarak kullanımı, İslâm hukukunun üretmiş olduğu bir çözüm niteliğindedir. Kur'ân-ı Kerîm'de ise kişinin verdiği parayı unutmaması, bağışlaması ve malın sadaka niyetiyle verilmesi manası öne çıkmaktadır.

¹⁶ el-Müzzemmil 73/20. Bu âyetin Medenî olduğuna dair çeşitli rivayetler vardır. Bk. Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'aziz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422), 5/386; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Attafeyyîş (Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1384/1964), 19/31; Nizâmuddin el-Hasen b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *Garâibu'l-Kur'ân ve reğâibü'l-Furkân*, thk. Zekeriya Amîrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416), 6/376.

¹⁷ "Sadaka veren erkeklere ve kadınlara, Allah'a güzel bir borç verenlere bunun karşılığı kat kat ödenir. Onlar içim çok değerli bir ödül de vardır.", el-Hadîd 57/18; "Allah'a güzel bir borç verirseniz O da bunu size kat kat öder ve sizi bağışlar. Allah şükürün karşılığını verendir, Halîm'dir.", et-Tegâbün 64/17.

¹⁸ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl, Keşşâf Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun vd., ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 6/576, 578.

¹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/1150.

²⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/239.

güvenen Müslümanların bunu yerine getirmek için yarıştıklarını aktarır. Bu minvalde İbn Mes'ûd'dan, Ebü'd-Dahdâh'ın hurma bahçesini Rabbine borç olarak verdikten sonra, ailesine giderek bahçeden onları çıkardığını, bunun üzerine Hz. Peygamber'in Ebü'd-Dahdâh'a cennette verilecek nimetten bahsettiği rivayetini örnek olarak zikreder.²¹

Kur'ân'da karz-ı hasen hususunda benzer hükümlere uyulması noktasında Allah'ın, İsrâiloğullarından söz aldığı açıkça zikredilir. Böylece Yahudilerin bu konu hakkında çıkardıkları polemiklere de cevap verilmiştir. "...Allah onlara: 'Muhakkak ben sizle beraberim' demişti. Eğer namazınızı kılırsanız, zekâtınızı verirsiniz, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah rızâsı için güzel bir borç verirsiniz şüphesiz ki sizin günahlarınızı örter..."²² Bu âyetten benzeri bir ibadetin Yahudilere de emredildiği açıkça anlaşılmaktadır.²³

3. Hudûdullah

Kur'ân'da insan ilişkilerinin düzenlenmesine yönelik ve yalnızca Medenî sûrelerde geçen bir kavram da hudûd/hudûdullah'tır. Kur'ân-ı Kerîm'de hudûd kavramı beş Medenî sûre içerisinde, dokuz âyette yer almaktadır. Bu âyetler sırasıyla Bakara sûresi 2/187, 229, 230; Nisâ sûresi 4/13, 14; Tevbe sûresi 9/97, 112; Mücâdele 58/4 ve bu kavramın iki kez geçtiği Talak sûresi 65/1. âyetlerdir.

İsfahânî (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) hudûd kelimesinin h-d-d (حَدَّ) kökünden geldiğini belirtir. Hadd kelimesi lugatte iki şeyi birbirine karışmasını önleyecek şekilde ayıran engel manasındadır. Bir evi diğerinden ayıran sınıra "haddü'd-dâr (حد الدار)" denir. "Haddü's-şey (حد الشيء)" ise bir nesneyi diğerinden ayırt edilmesini sağlayacak şekilde tarif etmektir. Zina ve içki yasağı da hadd-i zina ve hadd-i hamr şeklinde isimlendirilmiştir. Bunun sebebi had cezasının, bu fiilleri yapanları tekrar onu yapmaktan alıkoyarak, başkalarının da o yola girmesine engel olmasıdır.²⁴ Kendi içinde yaratılış itibarı ile yahut anlam cihetiyle incelik taşıyan her şeye hadîd (keskin) denir.²⁵ Kur'ân'da h-d-d kökü, "hadîd" formu ile demir manasında Hadid sûresi 57/25. ve Sebe' sûresi 34/10. âyetlerde yer alır. Ahzâb sûresi 33/19. âyette "elsinetin hîdâdin" şeklinde "sivri diller" manasıyla geçer: "Size karşı haset ediyorlardı. Derken o korku hali gelince, onları gördün, ki ölümden baygınlık hali gelmiş bir kişi gibi gözleri dönerek sana bakıyorlardı. O korku hali gidince, sizi keskin dilleriyle incittiler...". Kâf sûresi 50/22. âyette ise "febasaruke'l-yevme hadîd" şeklinde "O gün gözü keskindir." anlamındadır.

Hâdde fiili de h-d-d kökünden gelmektedir. Kur'ân'da Tevbe sûresi 9/63. âyette ve Mücâdele sûresi 58/5, 20 ve 22. âyette Allah'a ve Resûlüne hadsizlik edenler, sınırı aşanlar şeklinde inkârcılardan bahsedilirken kullanılır. Bu kimselerin düçar olacağı azap haber verilir. Mücâdele 58/22. âyette ise Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kişinin Allah'a ve Resûlüne karşı gelen bu kimselerle baba, oğul, kardeş veya akrabası olsa dahi sevgi besleyemeyecekleri

²¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 1/289-290.

²² el-Mâide 5/12.

²³ İslam hukukunda yer aldığı şekliyle karz akdi üzerinden İslâm ve Yahudi hukukunun benzerliklerinin karşılaştırıldığı çalışma için-bk. Fatimetüzzehra Faslı, "İslam ve Yahudi Hukukunda Karz Akdi, = Lending in Islamic and Jewish Law". ATEBE 5 (Haziran 2021), 17-34.

²⁴ Râğîb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1430/2009), 221-222.

²⁵ el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 222.

belirtilir. Elmalılı bu âyette hâdde fiilini “hudûd yarışına kalkışan kimseler” şeklinde tercüme eder.²⁶

Nisâ sûresi 4/14. âyette hudûdehu (حدوده) şeklinde Allah’a atfen zamirle birlikte “O’nun sınırları” manasında geçmektedir. Tevbe sûresi 9/97. âyette ise hudûde mâ enzelallah alâ resûlihî (حدود ما انزل الله على رسوله) şeklinde “Allah’ın Resûlüne indirdiği sınırlar” anlamıyla Bedevîlerin bu sınırları bilmediği vurgulanırken zikredilir. İsfahânî, bazı kimselerin bilhassa Tevbe 9/97. âyette geçen “hudûde ma enzelallah” ifadesinden hareketle hudûd kelimesinin hükümler için zikredildiğini söylediğini aktarır.²⁷ Elmalılı (1878-1942), âyetteki bu ifadeye “Allah’ın Resûlüne indirdiği ahkâmın hudûdu” şeklinde meal verir: “*A’râbîler küfürce ve nifakça daha şiddetlidirler, bununla beraber Allah’ın Resûlüne indirdiği ahkâmın hudûdunu bilmemeye daha lâyıktırlar. Allah Alîm’dir, Hakîm’dir.*”²⁸ Bu iki âyet haricinde Kur’ân’da “hudûd” Allah ismine muzaf olarak hudûdullah (حدود الله) bulunmaktadır. Bu kavram evlilik, boşanma gibi aile hukukuna, miras meselesine ilişkin hükümlerde, Müslüman bireyin itikadî inancına da vurgu yaparak zikredilmekte, bu konularla ilgili Allah’ın belirlediği sınırlara işaret etmektedir.

Bakara sûresi 2/187. âyet oruç gecesinde eşlerle münasebetten bahseder. Yine aynı sûrede 2/229, 230. âyetlerde boşanma esnasında erkeğin ma’rûfla hareket etmesi gerektiği ve erkeğin üç talakla boşanması durumunda kadın başka bir evlilik yapmadıkça onunla tekrar evlenemeyeceği belirtilir. Boşanma esnasında (Bakara sûresi 2/229, 230) ve boşandıktan sonra (Talak sûresi 65/1) olmak üzere erkeğin hanımına ma’rûfla davranması gerektiği ve bunun Allah’ın koyduğu sınırlardan olduğunun vurgulanması kadınların haklarına verilen değeri göstermektedir. Yine Mücâdele sûresi 58/4. âyet de Araplarda kadınların mağdur olmasına sebep olan zihâr²⁹ uygulamasına engel olmak, ayrıca zihâr yapanın cezasının bağışlanması için uygulamaya konan zihâr kefâretiyle ilgili detaylardan sonra bunların Allah’ın sınırları olduğunun açıklanması da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Nisâ sûresi 4/13, 14. âyetlerde öncesinde geçen miras taksimine uyulması gerektiğini anlatmak için bunların “Allah’ın koyduğu sınırlar” olduğu hatırlatması yapılmıştır. Tevbe sûresi 9/112. âyette ise inananların özellikleri içerisinde Allah’ın sınırlarını muhafaza etmeleri vurgulanır.

Bu âyetlerde Medenî sûrelerde Allah’ın koymuş olduğu sınırlara had ve hudûd kavramı üzerinden dikkat çekildiği ve bu konuda bilhassa mü’minlere uyarılarda bulunulduğu görülmektedir. İnsan ilişkilerinde keyfî hareket edilemeyeceği, hak, hukuka riayet ederek ve Allah’ın hükümlerine uygun davranarak yaşamının gerekliliği anlaşılmaktadır.

²⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 5/463.

²⁷ Râğîb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzîl-Kur’ân*, 222.

²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/433.

²⁹ Kocanın, kendisine haram kılmak kastıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesi anlamına gelmektedir. Bk. Ahmet Yaman, “Zihâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/387.

4. Câhiliye Kavramı

“C-h-l” (جهل) kökü türevleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de toplam yirmi dört kez zikredilmektedir. Bunlardan “c-h-l” (جهل) kökünün fiil formatı techelûn (تجهلون) şeklinde dört ve yechelûn (يجهلون) şeklinde tek sefer geçmektedir.³⁰ Öteki kullanım şekillerinden olan el-câhil (الجاهل) bir, câhilûn (جاهلون) üç, el-câhilîn (الجاهلين) altı, cehûlen (جهولا) bir, bicehâletin (بجهالة) dört, el-câhiliyye (الجاهلية) dört sefer Kur’ân’da yer almaktadır.³¹ Bu başlık altında sadece câhiliyye şeklinde geçtiği dört âyet incelenecektir.

İsfahânî, “c-h-l” maddesinde bu kelime için üç mana zikretmiştir. Birincisi, kişinin ilminin, bilgisinin olmamasıdır. İkincisi gerçeğin dışında (aslından farklı) bir şeye inanma anlamıdır. Son anlamı ise bir konuda yapılması veya olması gerekenin tersini yapmaktır. Bu son anlamına namazı kasten kılmamayı örnek olarak verir. “Alay etme” fiili de cehl kapsamında zikredilmiştir.³² Câhil kelimesi bilgisizlik, kırgınlık, batıl inanışların ardından gitme, bir ve tek olan Allah’a iman varken putlara başvurma gibi anlamlar da taşımaktadır. İslâm gelmeden önce Ebû’l-Hakem künyesi olan Amr b. Hişam’ın, İslâm geldikten ve onu reddettikten sonra Ebû Cehil künyesiyle anılması buna bir örnektir.³³ Câhiliye Araplarının bazı konulardaki bilgisizlikleri ve tavırları câhil olmalarıyla irtibatlandırılmıştır. “Ahiret hakkında bilgileri yetersizdir...”³⁴ âyetini Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) “Ahiret bilgisi hakkında cahildirler.” şeklinde açıklamıştır.³⁵ İzutsu’ya (1914-1993) göreyse cehl kelimesi İslâm’dan önce insanın kişisel bir niteliğini ifade etmekte, câhilin zıttı “halim” olarak bilinmekte idi. Câhilin mü’min ya da müslümanın zıttı olması İslâm dini ile birlikte ortaya çıkmıştır.³⁶

Kur’ân’da cahiliye kavramı, o zaman diliminde yaşayan insanlardan hareketle o dönemin insanların inanç, tutum ve davranış bozuklukları için kullanılmıştır. Câhiliye hususen Arapların İslâm gelmeden önceki dini ve sosyal hayata dair görüşlerini, genel anlamıyla da fertlerin ve toplumların günahlarını ve isyanlarını anlatır. Hem Kur’ân’da hem de hadislerde Arapların İslâm’dan evvelki inanış, tutum ve davranış biçimlerini İslâmî dönemdekinden ayırmak için Câhiliye tanımı kullanılmıştır.³⁷ Muhataplarının İslâm’dan önceki bu hallerini Câhiliye ismiyle kötüleyen ve eleştiren âyetlerin tümünün Medenî sûrelerde yer alması dikkat çeker. Vahyediliş sırasına göre “Câhiliye” kavramının yer aldığı âyetler şöyledir: Âl-i İmrân sûresi 3/154, Ahzâb sûresi 33/33, Fetih sûresi 48/26, Mâide sûresi 5/50. Bu âyetlerde yer alan câhiliye kavramını sırasıyla zikredecek olursak “zanne’l-câhiliyye” câhiliyenin inanç yönüne; “teberrücül-

³⁰ C-h-l kökünün fiil olarak geçtiği beş âyet de Mekki sûrelerdedir. Hz. Nûh, Hz. Mûsâ, Hz. Hûd, Hz. Lût ve Hz. Muhammed olmak üzere beş peygamber ve bu beş peygamberin kavimlerine karşı başlattıkları mücadele hakkındadır. Hz. Nûh, Mûsâ, Hûd ve Lût peygamberin de kavimlerinin cehalet içinde olduğunu söylemesi, câhiliyenin her çağda İslâm dairesinden çıkanları tanımlamak için kullanılacak bir kavram olduğunu göstermektedir.

³¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, 233-234.

³² Râğib el-İsfahânî, *Müfredâtü Eefâzi’l-Kur’ân*, 209.

³³ Levent Çavuş, *Kavramsal ve Tarihsel Açından “Câhiliye”*, 45.

³⁴ en-Neml 27/66.

³⁵ Zemaşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 4/952.

³⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur’ân’da Allah-İnsan, İslâm Düşüncesinde İslah*, çev. Süleyman Ateş, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y), 237.

³⁷ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17.

câhiliyye” ve “hamiyyetü'l-câhiliyye” câhiliyenin ahlâk yönüne; “hukmü'l-câhiliyye” ise câhiliyenin sosyal/toplumsal örgütlenme boyutuna dikkat çekmekte ve bu şekliyle câhiliye fikir, duygu, davranış, sosyal hayatta ve insan ilişkilerinde Allah'ı önemsemeyen düşünce yapısını anlatmaktadır.³⁸ Belli bir eğitimden geçmiş olan Müslümanlar hatalı davranışlarından Câhiliye davranışlarına benzetilerek vazgeçirilmek istenmiştir. Özellikle Müslümanlar ikaz edilerek “Siz de onlar gibi olmayın! Sizin sahip olduğunuz iman neticesinde her türlü ferasetinizi, bilgi dünyanızı genişlettik.” denmektedir.³⁹

Nüzûl tertibine göre “Câhiliye” kelimesinin bulunduğu âyetlerden ilki olan Âl-i İmrân sûresi 3/15. âyette “Câhiliye zannı (ظن الجاهلية)” ifadesi yer almaktadır. Uhud savaşında Hz. Muhammed'in vefat ettiği haberi yayılınca, münafıklar inkârcıları kastedip “Haydi kardeşlerinizin yanına gidin, onlardan güvence isteyin.” demiş, onları doğru yoldan saptırmaya çalışmışlardı.⁴⁰ Bu âyet ile onların evlerinde otursalar öldürülmeyecekleri iddialarının aksine savaşta öldürülmesi takdir edilen bir kimsenin tabii şekilde ölmeyeceği, eceliyle ölmesi yazılmış kimsenin de harp esnasında öldürülmeyeceği açıklanmıştır.⁴¹

Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767) Ebû Süfyân ve arkadaşları gibi mü'minlerin de Hz. Muhammed öldü demelerini “câhiliye zannı (kezanni cehhâli'l-müşrikîn)” şeklinde açıklamıştır.⁴² Câhiliye zannı “şirk ehlinin zannı” şeklinde de açıklanmıştır.⁴³ Râzî (öl. 606/1210) zan kelimesi için iki muhtemel mana verir. Bunlardan daha zâhir olan anlam, “Muhammed davasında doğru olsaydı, Allah inkârcıları ona musallat etmezdi” şeklinde düşünmeleridir. Bu fâsit bir zandır zira Allah dilediğini yapar. Diğer anlam ise bu zannın onların her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen bir ilahı, peygamberliği ve ölümden sonra dirilişi yalanlamaları hakkında olmasıdır. Bu sebepten ötürü onlar Allah'ın Müslümanlara güç vereceğini ve yardımda bulunacağını söyleyen Hz. Muhammed'e güvenmemişlerdir.⁴⁴

“Câhiliye teberrücü (تبرج الجاهلية)” ifadesi Ahzab sûresi 33/33. âyette şöyle geçmektedir: “Evlerinizde oturun. Evvelki Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Peygamber'in ev halkı! Allah, sizden ancak kiri gidermeyi ve sizi tertemiz yapmayı istiyor.”⁴⁵ “Burc” kelimesi yıldız manasındadır. Yıldızların açık bir şekilde görünmesine kıyasla açıkça görünmeyi ifade etmek için “teberrüc”, bu kelime kökünden üretilmiştir.⁴⁶ Mukâtil b. Süleyman âyetteki teberrücü kadının başının üzerine örtüyü atması, fakat onu sıkı sıkı bağlamayıp küpelerini ve gerdanlığını göstermesi olarak

³⁸ Abdülkadir Erkut, “Kur'ân'da Bedevilik”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, 15-16.

³⁹ Ebu'l-Velid el-Ezrakî, *Ahbaru Mekke Mekke Tarihi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 93.

⁴⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/305.

⁴¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/308.

⁴² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/308.

⁴³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 7/321.

⁴⁴ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (b.y.: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî), 1420, 9/394-395.

⁴⁵ “وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا”, el-Ahzâb 33/33.

⁴⁶ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 4/884.

açıklamıştır.⁴⁷ Zemaşerî, “teberrüc”ün saklanması gereken şeyi izhar edip göstermeye çabalamak manasında Arapların (سفينة بارج لا غطاء عليها) sözünden geldiğini yani “üstünde örtü olmayan, açık gemi” anlamında olduğunu söylemiştir. “Berec” kelimesi de hususen kadının ziynetini ve güzelliklerini sergileyerek erkeklere açılması anlamında kullanılmıştır. Zahara (ظهر) manasındaki Bedâ (بدا), bereza (برز), tebellece (تبلج) fiilleri de benzer anlam taşımaktadır.⁴⁸ Râzî, teberrücü “*Evvelki Câhiliye yürüyüşü gibi yürümeyin.*” şeklinde tefsir eder. Ona göre “teberrüc” kırıtarak yürüme veya ziynetini gösterme manası taşımaktadır.⁴⁹ Câhiliye döneminde kadınların erkeklere göstermek kastıyla inciyle süslenmiş ev elbiseleriyle sokağa çıktıkları için âyette “Kendinizi göstererek küfür dönemi câhiliyesine benzer bir câhiliye icat etmeyin.” denilmek istenmiş, bu konuda uyarı yapılmıştır.⁵⁰

Kur’ân’da Câhiliye taassubu anlamında “hamiyyetü’l-câhiliye (حمية الجاهلية)” ifadesi yer almaktadır. Câhiliye insanındaki büyülenmeyi ve kızgınlığı anlatmak için hamiyyetü’l-câhiliye kullanılırken, ilgili âyette hilm yerine o hâli anlatmak adına sekîne kavramı bulunmaktadır. Bu yönüyle âyet Câhiliye’nin sertliği, kabalığı ve ucbandan İslâm’ın sakinlik, ılımlılık, vakurluk ve alçak gönüllülüğüne doğru gerçekleşen bir değişim ve dönüşüme temas etmektedir.⁵¹ Benzer şekilde bu âyette Câhiliye hamiyeti inkârcılara, sekîne ise İslâm’ın anahtar kavramlarından biri haline gelen takvânın bir gerekliliği olarak mü’minlere nispet edilmiştir.

“Hukmü’l-Câhiliye (حكم الجاهلية)” ifadesinin geçtiği Mâide sûresi 5/50. âyet⁵² güçlü, kuvvetli olanın zayıf, güçsüz kimse üzerindeki adaletsizliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik bir emrin, güçlü olanlar tarafından kabul görmemesi ile bağlantılıdır. Verilen hükümlerde adalet prensibine dayanan İslâm dini karşısında Câhiliye hükmünün temelsizliğine vurgu yapılmıştır. Kutub (1906-1966), Allah’ın emirlerinin tatbik edilmeyip, insanların verdiği emirlerin, koyduğu hükümlerin uygulandığı her zaman için Câhiliye hükmünün geçerli olduğunu söylemiştir.⁵³

⁴⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/488.

⁴⁸ Zemaşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 4/793.

⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 25/167.

⁵⁰ Zemaşerî, Hz. Muhammed’in Ebü’d-Derdâ’ya (öl. 32/652) “*Sende gerçekten câhiliye var!*” demesini, bunun üzerine Ebüdderdâ’nın ‘Küfür câhiliyesi mi, İslâm câhiliyesi mi?’ diye sorduğu soruya da “*Küfür câhiliyesi küfür!*” şeklinde cevap vermesini buna delil olarak gösterir. bk. Zemaşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 5/386.

⁵¹ Mustafa Çağrırcı, *Kur’ân’ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri* (İstanbul: KURAMER, 2017), 55.

⁵² “*Câhiliye hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kabul eden bir kavim için Allah’tan daha iyi hüküm sahibi kim olabilir?*”, el-Mâide 5/50. Âyette geçen “Câhiliye hükmünü mü istiyorlar” iki şekilde açıklanmıştır: İlki, Benî Kurayza ve Benî Nadîr’in Hz. Muhammed’den Câhiliye halkının uyguladığı şekilde öldürülenler hakkında farklı hükümler uygulamasını talep etmeleridir. Nitekim Hz. Muhammed bütün maktullerin eşit olduğu kararını verince, Benî Nadîr buna razı olmamıştır. İkincisi ise Yahudilere Ehl-i kitap ve ilim sahibi oldukları halde, nasıl Câhiliye toplumunun cehaletine ve hevesine dayalı hükümlerine benzeyen bir hüküm verilmesini istediklerini sorgulamaya yönelik ‘Bu ne kitaba ne de vahye sığar’ manasına gelecek bir azarlama bulunmadır. Bk. Zemaşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/462.

⁵³ Seyyid Kutub b. İbrahim b. Hüseyin, *Fî zilâli’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’s-Şuruk, 1412), 2/904-905.

5. Günâh

Günâh mefhûmunu anlatan birçok isim ve günâh olarak nitelendirilen pek çok fiil Kur'ân'da geçmektedir. Türkçe'de en bilinen ismiyle günâh, Kur'ân'da cünâh şeklinde geçer ve terim anlamını ifade edecek şekilde ise Medenî sûrelerde yer alır.⁵⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de c-n-h kökü (جنح) sözlük anlamlarından olan kanat manası ile Mekkî sûrelerde yer almaktadır. Fâtır sûresi 35/1. âyette kanatlı meleklerden, En'âm sûresi 6/38. âyette ise iki kanatlı kuşlardan bahsedilir. Şefkat ve merhamet kanadı manasında ise üç âyette geçmektedir. Bunlardan biri olan İsrâ sûresi 17/24. âyette insanın anne babasına karşı kol kanat gemesi anlamını taşır: *"Onlara merhamet ederek ve alçak gönüllülükle kol kanat ger..."*. Diğer iki âyette ise Hz. Peygamber'in mü'minlere şefkatle yaklaşması/kol kanat gemesi gerektiği anlatılır. Nitekim Hicr sûresi 15/88. âyette *"Mü'minlere şefkat kanadını ger."*, Şuarâ sûresi 26/215. âyette ise *"Sana tabi olan mü'minlere şefkat kanadını ger."* buyurulmuştur.

Hz. Musa'nın yed-i beyzâ mucizesini anlatan iki âyette ise cenâh kelimesi daha farklı bir mana taşımaktadır. Tâhâ sûresi 20/22. âyette cenâh koyun, böğür anlamına sahiptir. Bu âyette Allah, Hz. Musa'ya *"Elini koynuna sok..."*⁵⁵ buyurur. Kasas sûresi 28/32. âyette ise bu mucizenin akabinde Hz. Musa'ya *"Korkudan açılan kollarını kendine çek."* emri verilirken cenâh, kol veya el manasında kullanılmıştır. Kanat, böğür, kol manalarının dışında cenâh kelimesi Kur'ân'da, Medenî bir sûre olan Enfâl sûresinin 8/61. âyetinde iki kez barışa yanaşma, meyletme anlamıyla yer almaktadır⁵⁶: *"Barışa temâyül ederlerse sen de yanaş ve Allah'a tevekkül et..."*⁵⁷ Görüldüğü üzere bu âyetlerin hiçbirinde c-n-h kelimesi günah manası taşımamaktadır.

C-n-h kökünün Allah'ın emir ve yasaklarına muhalif davranmayı ifade eden cünâh (جناح) kavramı ise en başta belirtildiği gibi Medenî sûrelerde bulunan yirmi beş âyette yirmi altı kez geçmektedir. Türkçe'ye de bu anlamıyla yerleşen günah kavramı *"... yapmanızda, sizin için günah yoktur."* şeklinde nâzil olmuştur. "Günah yoktur" denilen meseleler çeşitli olup Kur'ân'da şu âyetlerde geçmektedir: Bakara 2/158, 198, 229, 230, 233 (2 kez), 234, 235, 236, 240, 282; Nisâ 4/23, 24, 101, 102, 128; Mâide 5/93, Nûr 24/29, 58, 60, 61; Ahzâb 33/5, 51, 55, Mümtehhine 60/10.⁵⁸

Cünâh kelimesinin yedi manası olduğu söylenmiştir. Bunlar kuşun kanadı (En'âm 6/38, Fâtır 35/1), yan (cânib) (Hicr 15/88, İsrâ 17/24, Şuarâ 26/215); beis yok (harac/حرج) (Bakara 2/236, 234, 198), ism/günah (Ahzâb 33/55), pazu (Tâhâ 20/22); meyl etme (Enfâl 8/61) ve zarar (Bakara 2/282) manalarıdır.⁵⁹ Kur'ân'da En'âm sûresi 6/38. âyette c-n-h kuş kanadı manasındadır. Bir şeyin iki ucu/tarafı da cenâh şeklinde ifade edilir: Geminin iki yanı, ordunun

⁵⁴ Günâhı farklı boyutlarıyla tanımlayan ve günâhın farklı isimleri olan ma'siyet, habîs, isrâf, hûb, cenef ve zeyğ kelimeleri de yine Medenî sûrelerde yer almakta, râne fiili ise kalbin paslanması şeklinde günâhı tanımlamak için tek bir âyette geçmektedir.

⁵⁵ "وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجَ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَى"

⁵⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l müfehres*, 226.

⁵⁷ "وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ"

⁵⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemu'l-müfehres*, 226, 227.

⁵⁹ Ahmed b. Muhammed el-Beridî - Fahd İbrahim Dâli, *Mevsûatü'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (b.y.: Dârü't-Tedmiriyye, 1436/2014), 1/273-275.

iki cenâhı. Tâhâ sûresi 20/22. âyette cenâh, koyun/böğür manasındadır, yani yanına anlamı da taşır. Kasas sûresi 28/32. âyette ise c-n-h, el manasına gelmektedir. İsrâ sûresi 17/24. âyette ise kanat anlamındaki c-n-h kelimesi istiâre olarak kullanılmıştır. Zira zülle kelimesinin de hem alçalma hem yükselme manasına geldiği görülür. Âyetteki zülle kelimesi kanat ile birlikte kullanıldığı için yükseltme manası kastedilmektedir. Onlara rahmetle muâmele etmen sebebiyle seni Allah katında yükseltecek olan kanadı kullan denilmek istenmiştir. Zira “cenehati’l-îyru fî seyrihâ” cümlesi “Deve hızlandı âdeti kanatlandı.” manası taşımaktadır. “Ceneha’l-leylu” cümlesi ise “Gece karanlığı çöktü.” anlamındadır. Enfâl sûresi 8/61. âyette c-n-h kökünün yavaşlama manası ise gemi bir tarafına yattı anlamındaki “cenehati’s-sefînetü” deyiminden gelmektedir.⁶⁰

Terim anlamında ise insanı haktan uzaklaştıran günaha “cünâh” denilmiş, sonrasında her tür günaha bu isim verilmektedir. Bakara sûresi 2/236. âyette olduğu gibi “Sizin için bir sakınca/günah yoktur” manasında Kur’ân’da pek çok yerde geçer.⁶¹

Günahı daha detaylı tanımlayan âyetlerin Medine döneminde nâzil olması mü’minlerin ahlâkının güçlendirilmesinde ve hukukun ahlaki tarafının vurgulanmasında Medine döneminin ve bu dönemde inen sûrelerin etkin bir rolü olduğunu göstermektedir.

6. Cibt

Cibt kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de sadece Nisâ sûresi 4/51. âyette geçmektedir. Cibt kelimesinin geçtiği bu tek âyette Ehl-i kitap’tan bahsedilir. Kitap ehlinden, kâfirler hakkında ‘Bunlar Allah’a inananlardan daha doğru yoldadır.’ iddiasında bulunanlar putlara ve bâtila inandıkları yönünde eleştirilmiştir.⁶² Kur’ân’da geçen şürekâ (شركاء), erbâb (أرباب), endâd (أنداد), âlihe (آلهة) vb. kelimeler rubûbiyette Allah’a ortak olma manası taşır. Tâğût ve cibt şirk, puta tapma ve Allah’tan gayrı başka bir varlığa yönelmekten kinayedir.⁶³ Tâğût (طاغوت) “şeytan” anlamındadır. Cibt (جبت) ise putların ve Allah’tan gayrı tapınılan her şeyin ortak ismidir.⁶⁴

Cibt, Allah’tan başka tapınılan her şeye verilen isimdir. Sihirbaz ve kâhin de cibt diye isimlendirilmiştir.⁶⁵ Bir hadiste, fal taşları, kuşların uçuşu ve buna benzer şeylerle gaybı bilme çabasında olmak da cibt izâfe edilmiştir.⁶⁶ Beraber zikredilen cibt ve tâğût kelimelerinin, şer ve fesadın zirvesinde olan herkesi, Allah’ın dışında tapınılan her varlığı ve Allah’ın emirlerine uymaya engel olan her şeyi anlatan yergi tabirleri olduğu da düşünülebilir.⁶⁷

Hiz. Peygamber Medine’ye hicret ettikten sonra da Yahudi ve müşriklerin inananlara yönelik eziyetleri devam etmiştir. Yahudilerin de, Hiz. İshak’ın soyundan bir peygamber geleceği

⁶⁰ Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, 206, 207.

⁶¹ Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, 207.

⁶² “Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Cibt ve tâguta iman ediyorlar. Kâfirler hakkında bunlar inananlardan daha doğru yoldadır diyorlar.” en-Nisâ 4/51.

⁶³ İzzet Derveze, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 1/360.

⁶⁴ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/156.

⁶⁵ Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, 182, 183.

⁶⁶ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as b. İshak b. Beşîr el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Kâmil (Beirut: Dârü’r-Risâleti’l-Âlemiyyeti, 2009), “Kitâbu’t-Tib”, 23 (No. 3907)

⁶⁷ Metin Yurdagür, “Cibt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/520.

beklentisi—olduğu görülmektedir. Ancak Hz. Muhammed İsmâiloğullarından gelen bir peygamber olduğu için hasetlerinden dolayı ona inanmamışlardır.⁶⁸ Dahası Yahudilerin Müslümanlara karşı duydukları nefret, onları Mekkeli müşriklerle birlik olmasına sebep olmuştur. Mekkeliler Yahudilere kendilerini şöyle anlatmışlardır: “Biz, iri hörgüçlü develer boğazlarız... Esirleri özgürlüğüne kavuştururuz, akrabayı gözetir, hacılara su dağıtırız, bizim dinimiz kadim, Muhammed’in dini ise yenidir.” Bu sözlerin ardından Yahudiler ‘Siz doğru yoldasınız.’ diyerek onları desteklemiş, ardından Nisâ sûresi 4/51. âyet nâzil olmuştur.⁶⁹

Sonuç

Mushaf tertibindeki sûre diziminin tevkîfi olması, münâsebâtü'l-Kur'ân'ın varlığı, sûrelerin Mushaf tertibinin bir hikmete mebni olduğu vb. sebepler, nüzûl tertibine göre Kur'ân'ı okuma fikrini ve çabasını eleştirme sebepleri arasındadır. Ancak mevcut Mushaf tertibini değiştirmeyi esas almadan, Kur'ân'ın tencîmen inişindeki hikmeti ve İslâm kimliğinin oluşmasındaki faydalarını anlamak maksadı ile nüzûl süreci esas alınarak sûreler okunabilir. Nitekim sûreler Mekkî ve Medenî oluşları dikkate alınarak okunduğunda da Kur'ân'ın tencîmen inişinin hikmeti ve mucizevi yönü ortaya çıkmaktadır. Kur'ân'ın tencîmen inişinin hikmetlerinden biri de İslâm'da yer alan ve Kur'ân'dan neşet eden bazı kavramların, vahiy süreci içerisinde en uygun zamanda muhataplarına karşı zikredilmiş olmasıdır. Bu çerçevede belli bir konu üzerinden Kur'ân-ı Kerîm incelendiğinde, hemen her konuda süreklilik arz eden değişmez bir esas mevcut olduğu gibi, bu esasın üzerine yeni hükümlerin vahyedildiği de görülmektedir. Müslüman kimliğinin oluşması ve İslâm toplumuna özgü değerlerin ikame edilmesinde bu sürecin etkisi vardır.

Mekkî sûrelerin en temel konuları arasında inanç ve ahlak gelmektedir. Ancak Medenî sûrelerde de insan fiillerinin, kişinin inancına göre şekillenmesi gerektiği, hukukun ahlâka ve inanca bakan yönü üzerinde bir vurgu vardır. Bunun örneklerinden biri ahiret hayatına vurgu yapan ve Medine döneminde âyetlerde zikredilmeye başlanan “el-yevmu'l-âhir” kavramıyla irtibatlı olarak, ahiret gününün varlığına iman eden mü'minlerin çeşitli konularda ve fiillerinde uyarılmasıdır. Yine mü'minler doğrudan “ahiret gününe” ibaresiyle iman etmeye Medenî sûrelerde davet edilmektedir.

Hicretle birlikte Medine'ye yerleşen müminler dinlerini daha özgürce yaşayacakları ve Mekke'de olduğu gibi eziyet görmeyecekleri nispeten daha rahat bir ortama kavuşmuştur. Böyle bir ortamda İslâm kimliğini öncesinden ayırmak için önceki dönem ve karakteristik yapı bizzat Kur'ân'da “câhiliye” olarak tanımlanmış, âyetlerde bu zihniyeti değiştirmeleri inananlara uyarı niteliğinde farklı bağlamlarda ele alınmaktadır. Geçmişte peygamberleri inkâr eden toplulukları ve Hz. Muhammed'den günümüze kadar inanmayan ya da inancının gerektirdiği şekilde yaşamayan bütün insanları kapsayacak bir kavram olan Câhiliye, yalnızca Medenî sûrelerde geçmektedir.

Toplumda düzenin ve huzurun sağlanmasında hukukun varlığı göz ardı edilemez. Medine döneminden itibaren Kur'ân âyetlerinde ve Hz. Peygamber'in sünnetinde ahkâma dair

⁶⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/59.

⁶⁹ Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, thk. Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Selâme (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, ts.), 114-115. Benzer bir rivayet için bk. Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 2/158.

meseleler önemli bir yer tutmuş, İslâm toplumlarında uygulanacak ve gitgide gelişecek olan İslam hukukunun temeli atılmıştır. Hukuki açıdan yaptırımlar ve cezalar üzerinden olduğu kadar, Müslümanların vicdan muhasebesi yapmasının gerektiği zira herkesten önce Allah'a karşı hesap verecekleri âyetlerde inananlara sıklıkla hatırlatılmıştır. Bu noktada tövbe etmek de hukuki yaptırımı olmasa bile yapılan hatalardan ve işlenen günahlardan Allah'a sığınmanın ve istiğfar etmenin yoludur. "Hudûdullah" kavramı da bireyin insanların hakkına riayet etmesinde bunun da Allah'ın koyduğu sınırlardan olduğunun hatırlatılmasında öne çıkmaktadır. Yalnızca Medenî sûrelerde yer alan bu kavramın aile hayatına dair meselelerde zikredildiği görülmektedir. Mü'minler Allah'ın koyduğu sınırlara riayet ederek yaşamaya çağrılır. Bilhassa aileye dair meselelerde, bu sınırlara dikkat çekilmesi İslâm dininde hiçbir alanın boş bırakılmadığına ilişkin önemli bir örnektir.

İslâm'da ibadetler alanında zekâta büyük önem atfedilmiştir. Mekke döneminden itibaren mü'minler Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla infak etmeye çağrılmıştır. Medine döneminde ise zekât, bu ibadeti yerine getirmek için asgari şartları taşıyan tüm Müslümanlara farz kılınmıştır. Zekâtın haricinde "karz-ı hasen" ilk kez Medenî sûrelerde zikredilmiş ve Müslümanlar, İslâm ümmetinin faydasına olacak şekilde kullanılacak işler için borç vermeye teşvik edilmiştir. Bu teşvik kişinin verdiği borcun/sadakanın karşılığını cennette Allah'tan alacak olmasıdır.

Günâh anlamına gelen birçok kelime ve günâh olarak nitelendirilebilecek pek çok fiil Kur'ân'da zikredilmektedir. Kur'ân'da geçen lafzı ile "cünâh" ise yalnızca Medenî sûrelerde geçmektedir. Yine ma'siyet, habîs, isrâf, hûb, cenef ve zeyğ kelimeleri isim olarak Medenî sûrelerde yer almakta, râne fiili ise kalbin paslanması şeklinde günahı tanımlamak için tek bir âyette kullanılmaktadır.

Allah'tan gayrı tapılan her şeyi ifade eden "cibt" kelimesi, Kur'ân'da tek bir âyette yer almaktadır. Âyette Ehl-i kitabın kâfirlere destek çıkmaları yerilmekte, bu tutumları sebebiyle cibt ve tağuta iman ettikleri vurgulanmaktadır. Böylece itikadi açıdan onların durumları da ortaya konulmaktadır.

Kavramsal açıdan Medenî sûreleri incelerken farklı konular bağlamında zikredilen bu altı kavram üzerinden makaleyi şekillendirdik. İslâm toplumunun teşekkül sürecinde, inananların zihin dünyasının şekillenmesinde ve İslamî literatürün oluşmasında Kur'ân'da geçen her bir kavramın ayrı yeri vardır. Medenî sûreler de İslâm'a özgü bakış açısını oluşturacak ve insanların zihninde yer edecek kavram haritasının şekillenmesinde mühim bir role sahiptir. İnanç, ibadet, ahlak ve sosyal hayat ile ilintili bu kavramlar Müslümanların hayatlarına nüfûz etmiş, yalnızca kavram olarak kalmayıp günlük hayatta karşılığını bulan bir hayat felsefesini de ortaya çıkarmıştır. Bu noktada Kur'ân'da geçen her bir ifadenin veya kavramın özeldir Müslüman kimliğinin genelde ise İslam toplumunun oluşmasındaki rolü ve bunun nüzûl sürecine yayılan bir eğitim serüveni olduğu da dikkate alınmalıdır. Mekkî sûrelerde geçmeyip, ilk kez Medenî sûrelerde zikredilen başka kavramlar ve kelimeler de vardır. Bunlar başka çalışmaların konusu olacak şekilde kapsamlı incelenmeye açıktır.

Kaynakça / References / المصادر

- Apaydın, H. Yunus. "Karz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/520. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Beridî, Ahmed b. Muhammed – Dâli, Fahd İbrahim. *Mevsûatü'l-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. b.y.: Dâru't-Tedmiriyye, 1436/2014.
- Çağrı, Mustafa. *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri*. İstanbul: KURAMER, 2017.
- Çavuş, Levent. "Kavramsal ve Tarihsel Açından Câhiliye". *Milel ve Nihal*, 13/1 (Ağustos 2016). 44-69.
- Demirel, Cumhur. "Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî-Medenî". *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (Aralık 2017), 35-54.
- Derze, İzzet. *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- Dokgöz, Derviş. "Had Kavramının İslami İlimlerde İfade Ettiği Anlam Ve Kur'an'da Hudûdullah Kavramı". *Journal of Analytic Divinity* 5/2 (Haziran 2021), 97-122. <https://doi.org/10.46595/jad.931154>.
- Dursun, Fatma – Yaka, Eyüp. "Mekkî Sürelerin Eğitim Metodu Açısından Üslubu", *Turkish Academic Research Review*, 6(2) (2021), 566-602. <https://doi.org/10.30622/tarr.923426>.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak b. Beşir el-Ezdi es-Sicistânî. Sünenü Ebi Dâvûd. thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Kâmil. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyyeti, 1430/2009.
- Erkut, Abdülkadir. "Kur'ân'da Bedevilik". (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.
- Ezrakî, Ebu'l-Velid. *Ahbaru Mekke Mekke Tarihi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Faslı, Fatimetüzzehra. "İslam ve Yahudi Hukukunda Karz Akdi, = Lending in Islamic and Jewish Law". *ATEBE* 5 (Haziran 2021), 17-34.
- Fayda, Mustafa. "Câhiliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/17. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gökkır, Necmettin. "Kur'an-ı Kerim'de Farklı Kültürlere Ait Kavramlar", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]*, 1 (1999), 269-295.
- Güneş, Cengiz. "Kur'ân'da Ticaretin Uhrevi Boyutu", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7/1 (2019). 101-124.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. b.y.: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım, 1984.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah-İnsan, İslâm Düşüncesinde İslah*, çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.
- İzutsu, Toshihiko. *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2012.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2003.
- Kılıç, Hasan. "Medenî Sürelerde Mü'minlerin Maddiyatla İlişkilerine Yönelik Yapılan Uyarılar", *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 8/2 (Aralık 2022), 959-993.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Attafeyyîş. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Muhammed b. Cerir et-Taberî. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Muhammed Şakir. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Muhammed Fuâd Abdülbâkî. *el-Mu'cemu'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1408/1988.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmut Şehhate. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâs, 1423/2002.
- Nisâbü'rî, Nizâmuddin el-Hasen b. Muhammed. *Garâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-Furkân*. thk. Zekeriya Amîrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 1416.
- Râğib el-İsfahânî. *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnân Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 4. Basım, 2009/1430.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-ğayb*. thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. b.y.: Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, 1420.
- Semerkindî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru's-Semerkindî (Bahru'l-Ulûm)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Seyyid Kutub, İbrâhîm b. Hüseyin. *Fi Zilâli'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru's-Şuruk, 17. Basım, 1412.

- Sümer, İdris Sami. "Bir Kur'ân Kavramı Olarak "Teberrucu'l-Câhiliye"". Batman Akademi Dergisi 7/1 (Haziran 2023), 58-76. <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1293717>.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbu'n-Nüzûl*. thk. Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Selâme. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, ts.
- Yaman, Ahmet. "Zihâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 387-390, Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Yargıcı, Atilla. "Mekki ve Medeni Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi". *İslami Araştırmalar Dergisi*, 17/4, (2004), 281-294.
- Yüksel, Yakup. "Kur'an'da Hudûdullah Kavramı". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 51 (2016), 335-345.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl, Keşşâf Tefsiri*. çev. Muhammed Coşkun vd., ed. Murat Sülün, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.